

MARTYNA RABAJCZYK
(UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI)

BARCELONA, SAGUNTO, MADRYT –
DROGI POLSKICH ARTYSTÓW W HISZPANII
W CZASIE PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule chciałabym przybliżyć działalność artystyczną i literacką grupy Polaków, którzy po wybuchu I wojny światowej schronili się na terenie Hiszpanii. Czołową postacią wśród nich był Józef Pankiewicz, który w sierpniu 1914 roku wraz z żoną przekroczył granicę francusko-hiszpańską. Pankiewiczowie zatrzymali się początkowo w Barcelonie, jednak wkrótce przenieśli się do stolicy Hiszpanii. W Madrycie dołączyli do nich artyści Waław Zawadowski i Władysław Jahl z żoną Łucją, krytyk sztuki i filozof Marian Paszkiewicz, etnograf Eugeniusz Frankowski, poeta Tadeusz Peiper, Zdzisław Milner – romanista i tłumacz, poeta Janusz Herlain oraz ksiądz Józef Borodzicz. Opera madrycka zatrudniała polską śpiewaczkę Wandę Lachowską, a pianista Artur Rubinstein triumfował na scenach Barcelony, Madrytu i San Sebastian.

Polacy bardzo wyraźnie zaznaczyli swą obecność w intelektualnych kręgach stolicy Hiszpanii. W prasie z tego okresu odnaleźć można wzmianki na temat badań Frankowskiego, występów Lachowskiej i Rubinsteina oraz odczytów na temat sztuki, które dawał Paszkiewicz. Jednak najgłośniejszym przedsięwzięciem artystycznym Polaków była wystawa zorganizowana w kwietniu 1918 roku w Ministerio de Estado. Był to pierwszy pokaz polskiej sztuki w stolicy Hiszpanii.

SŁOWA KLUCZOWE

Hiszpania, Józef Pankiewicz, Waław Zawadowski, Władysław Jahl, Marian Paszkiewicz, Madryt, wystawy polskiej sztuki w Hiszpanii, ultraizm

INFORMACJE O AUTORCE

Martyna Rabajczyk
Instytut Historii Sztuki
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: martyna.rabajczyk@gmail.com

WPROWADZENIE I STAN BADAŃ

W niniejszej pracy chciałabym przedstawić losy polskich artystów – Józefa Pankiewicza, Wacława Zawadowskiego, Władysława Jahla oraz krytyka sztuki i malarza Mariana Paszkiewicza – których wybuch pierwszej wojny światowej sprowadził do Hiszpanii. Moim celem jest zebranie dotychczasowych informacji i uzupełnienie ich o nowe, pochodzące z nieznanymi artykułów prasowych oraz archiwaliów, między innymi z archiwum muzeum Prado.

Najwięcej wiadomo na temat okresu hiszpańskiego w twórczości Józefa Pankiewicza. Zagadnieniem tym zajmował się Mirosław Wachowiak w swojej rozprawie doktorskiej¹. W 2006 roku kuratorzy wystawy monograficznej poświęconej Pankiewiczowi zebrali wszystkie dostępne archiwalia i prace artysty, również te powstałe w Hiszpanii. Obszerny katalog, który towarzyszył wystawie, zawiera wiele cennych informacji i liczne reprodukcje dzieł z lat 1914–1919, rozproszone w polskich zbiorach muzealnych i prywatnych kolekcjach². W 2011 roku Beata Lentas opisała działalność Tadeusza Peipera w Hiszpanii, nakreślając przy tym szczegółowy obraz polskiego środowiska w Madrycie w okresie pierwszej wojny światowej³.

Opracowania hiszpańskojęzyczne najczęściej uwagi poświęcają Władysławowi Jahlowi i Marianowi Paszkiewiczowi, którzy mocno zaznaczyli swoją obecność na Półwyspie Iberyjskim, współtworząc ultraizm – awangardowy nurt w sztuce i literaturze hiszpańskiej. W 1996 roku w Walencji zorganizowano wystawę dotyczącą ultraizmu i jego twórców, w tym Polaków⁴. Juan Manuel Bonet, autor

---

¹ Wszystkie najważniejsze odkrycia M. Wachowiak zawarł w artykule: *Epoka czystego koloru: twórczość Józefa Pankiewicza w latach 1914–1919*, [w:] *Sztuka lat 1905–1923. Malarstwo - rzeźba - grafika - krytyka artystyczna*, red. M. Geron, J. Malinowski, Toruń, 2006, s. 69–75.

² *Józef Pankiewicz (1866–1940): życie i dzieło. Artyście w 140. rocznicę urodzin*, katalog wystawy, 9 stycznia–26 marca 2006, Muzeum Narodowe w Warszawie.

³ B. Lentas, *Tadeusz Peiper w Hiszpanii*, Gdańsk 2000.

⁴ *El Ultraísmo y las artes plásticas*, 27 junio–8 septiembre 1996, IVAM Centre Julio González, Valencia.

najważniejszych tekstów w katalogu, opracował również słownik awangardy w Hiszpanii w latach 1907–1936. Znalazły się w nim biografie Jahla, Paszkiewicza, ale też Józefa Pankiewicza i Wacława Zawadowskiego⁵. Związkom Jahla i Paszkiewicza z czasopismem „Ultra” poświęcony jest artykuł Emilia Quintany i Ewy Palki z 1995 roku⁶. W 2006 roku w „Arte y Parte” ukazał się tekst Juana M. Boneta i Moniki Poliwki, którzy na podstawie zachowanych materiałów opisali działalność Pankiewicza w Hiszpanii⁷. Natomiast w katalogu wystawy *Novecentismo y Vanguardia (1910–1936)* w muzeum w Bilbao znalazły się wszystkie artykuły Mariana Paszkiewicza opublikowane w prasie hiszpańskiej⁸.

BARCELONA I MADRYT U PROGU WOJNY

Wybuch pierwszej wojny światowej na kilka lat rozproszył artystyczne środowisko w Paryżu. Polacy z zaborów pruskiego i austriackiego zostali uznani za obywateli państw wrogich Francji i zmuszeni do opuszczenia Paryża⁹. Niektórzy z nich zaciągnęli się do legii cudzoziemskiej, część wróciła do kraju, by zasilić Legiony Piłsudskiego. Drogi artystów z wielu zakątków Europy przebywających w sierpniu 1914 roku we Francji zetknęły się w neutralnej Hiszpanii.

Z hiszpańskich miast artyści wybierali zazwyczaj Madryt lub Barcelonę. Pod koniec XIX wieku Barcelona stała się najbardziej uprzemysłowionym i najgęściej zaludnionym miastem w Hiszpanii. Upadek Pierwszej Republiki i przywrócenie monarchii w 1874 roku przekonało Katalończyków, że Barcelona może się nadal rozwijać tylko wówczas, jeśli będzie mniej zależna od decyzji rządu w Madrycie. W tym okresie zaczęto w Katalonii podkreślać odrębność kulturową, jednocześnie dążąc do integracji z Europą. Katalończycy marzyli, że Barcelona stanie się równie ważnym ośrodkiem jak Paryż czy Londyn dzięki rozwojowi nie tylko przemysłu, ale też kultury¹⁰.

W okresie pierwszej wojny światowej Barcelona przyciągała przede wszystkim przedstawicieli młodej awangardy. W 1914 roku do stolicy Katalonii przybył

---

⁵ J. M. Bonet, *Diccionario de las vanguardias en España 1907–1936*, Madrid 1995.

⁶ E. Quintana, E. Palka, *Jahl y Paszkiewicz en 'Ultra' (1921–1922). Dos Polacos en el nacimiento de la vanguardia española*, „RILCE” 1995, Vol. 11, No. 1, 1995, s. 120–138.

⁷ M. Poliwka, J. M. Bonet, *Józef Pankiewicz: un polaco en el Madrid de las vanguardias*, „Arte y Parte” 2006, n° 64.

⁸ *Novecentismo y Vanguardia (1910–1936) en la colección del Museo de Bellas Artes de Bilbao*, 2 marzo–24 mayo 2006, Museo de Bellas Artes de Bilbao.

⁹ Zob. E. Bobrowska-Jakubowska, *Artyści polscy we Francji w latach 1890–1918. Wspólnoty i indywidualności*, Warszawa 2004, s. 120.

¹⁰ Zob. *Barcelona and Modernity: Picasso, Gaudí, Miró, Dalí*, 15 October 2006–7 January 2007, Cleveland Museum of Art, s. 2 i n.

Rafael Barradas, zaprzyjaźniony z włoskimi futurystami. Kolejno w Barcelonie znaleźli się: Celso Lagar i Pau Gargallo, następnie Francis Picabia i Gabrielle Buffet. Do grupy artystów dołączyli wkrótce Artur Cravan, Marie Laurencin, rosyjska malarka Olga Sacharoff, Hélène Grunhoff i Serge Charchoune oraz Albert Gleizes z żoną Juliette Roche. Artyści ci na czele z Francisem Picabią powołali do życia „391” – czasopismo, które miało być głosem barcelońskiej awangardy. „391” ukazywało się regularnie od marca 1917 do maja 1919 roku. W 1917 roku wyszedł także pierwszy numer czasopisma „Troços”. Jego redaktorem był Josep Maria Junoy, który w Paryżu zetknął się z twórczością Apollinaire’a, patronem – Josep Dalmau, właściciel galerii, która wkrótce zyskała miano najbardziej awangardowej w całej Hiszpanii. U Dalmau wystawiali kubiści (1912), artyści skupieni wokół „391”, Van Dongen, Frank Burty i wielu innych¹¹. Inną inicjatywą kulturalną, wspieraną przez władze Barcelony, była działalność Palau de Bellas Artes, gdzie prezentowano najróżniejsze prądy w sztuce: od impresjonizmu przez symbolizm, fowizm do kubizmu¹².

Madryt, choć przemysłowo mniej zaawansowany, pozostawał kulturalną stolicą Hiszpanii, oferując przyjeźdnym zbiory Prado, wystawy w Museo de Arte Moderno, zasoby Biblioteki Narodowej i wiele prywatnych instytucji i stowarzyszeń – Ateneo, Círculo de Bellas Artes, Instituto Nacional de Ciencias¹³. W stolicy Hiszpanii miały swoje siedziby najważniejsze dzienniki hiszpańskie – „ABC”, „El Sol”, „El Liberal”. Na przełomie XIX i XX wieku w Madrycie zaczęły się pojawiać nowe, awangardowe prądy w sztuce i literaturze, nie zawsze dobrze przyjmowane przez tamtejsze środowisko. Hiszpańscy artyści i intelektualiści związani z paryską bohemą próbowali ożywić zachowawczą scenę kulturalną stolicy Hiszpanii. W 1909 roku ukazało się hiszpańskie tłumaczenie manifestu futurystów. Jego autor, Ramón Gómez de la Serna, rok później napisał swoją własną futurystyczną odezwę do Hiszpanów¹⁴. Przez kolejne dziesięć lat de la Serna był aktywnym propagatorem najnowszych prądów artystycznych – w 1915 roku zorganizował pierwszą w Madrycie wystawę kubistów. Od 1912 roku przewodniczył cotygodniowym spotkaniom artystów i intelektualistów związanych z awangardą, które przeszły do historii pod nazwą „sagrada cripta del Pombo”.

¹¹ Zob. J. Vidal i Oliveras, *Josep Dalmau. El primer marxant de Joan Miró*, [w:] *Miró, Dalmau, Gasch: l'aventura per l'art modern, 1918–1937*, 8 junio–18 julio 1993, Centre d'Art Santa Mònica, Barcelona, s. 49 i n.

¹² Zob. P. Rousseau, *La aventura simultánea. Sonia y Robert Delaunay en Barcelona*, Universitat Barcelona, 1995, s. 14 i n.

¹³ Na temat stowarzyszeń i innych organizacji prowadzących działalność kulturalną w Madrycie w tym okresie zob. Á. Ribagorda, *Caminos de la modernidad. Espacios e instituciones culturales de la Edad de Plata (1989–1936)*, Madrid 2009.

¹⁴ D. Harris, *Squared Horizons: the Hybridisation of the Avant-Garde in Spain*, [w:] *The Spanish Avant-Garde*, Manchester 1995, s. 6 i n.

JÓZEF I WANDA PANKIEWICZOWIE W BARCELONIE

W jednym z dzienników katalońskich z sierpnia 1914 roku czytamy: „Przypadkiem znalazł się wśród nas [...] wybitny polski artysta Józef Pankiewicz, profesor Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych”¹⁵. Pankiewicz przebywał w okręgu Roussillon na południu Francji. Gdy wybuchła wojna, jako poddany austriacki musiał opuścić terytorium Francji. Wraz z żoną Wandą przekroczył granicę francusko-hiszpańską i udał się do Barcelony, którą polecili mu znajomi artyści, przebywający w tym mieście w związku z wystawą w 1912 roku¹⁶.

Pankiewicz odwiedził muzeum w Barcelonie, gdzie zobaczył zbiory sztuki średniowiecznej, podziwiał również płótno Mariano Fortuny’ego *Bitwa pod Tutanem*, ukończone przez Torresa Garcíę¹⁷. „Pan Pankiewicz pozostanie z nami dłuży czas i zamierza namalować pejzaż okolicy, co nas ogromnie cieszy”¹⁸ – czytamy w podsumowaniu artykułu.

Pankiewiczowie zatrzymali się na Ronda Universidad 17. Ich sytuacja materialna była bardzo trudna. Wojna wstrzymała wypłaty pensji z krakowskiej akademii. „Wysłaliśmy listy do wszystkich przyjaciół z prośbą o pomoc”¹⁹ – pisał Pankiewicz do Feliksa Mangghi Jasińskiego na początku sierpnia 1914 roku. Pankiewiczowie nie byli jedynymi Polakami, którzy schronili się w Barcelonie. „Polacy, których spotkaliśmy w Barcelonie, są w lepszej sytuacji materialnej i mogą pozwolić sobie na podróż drogą morską do Rosji”²⁰ – czytamy w tym samym liście.

Po kilku tygodniach Józef i Wanda Pankiewiczowie przenieśli się do Madrytu, gdzie pozostali do wiosny 1919 roku. „Kierowało nim [Pankiewiczem] wiele względów, ale zdecydowało niewątpliwie muzeum w Prado”²¹ – pisała Jadwiga Dmochowska.

---

¹⁵ „Veu de Catalunya”, 13 VIII 1914, s. 6.

¹⁶ „La Publicidad”, 19 V 1912, s. 1.

¹⁷ Płótno ogromnych rozmiarów (972 x 300 cm), którego Fortuny nigdy nie ukończył, do śmierci artysty znajdowało się w jego pracowni w Rzymie; w 1874 roku zostało nabyte przez Radę Prowincji w Barcelonie i sprowadzone do Hiszpanii. W 1919 roku zostało подарowane muzeum. Pankiewicz oglądał je jeszcze w gmachu Rady Prowincji. Zob. *MNAC Museu Nacional d’Art de Catalunya. Guide*, Barcelona 2008, s. 230–231.

¹⁸ „Veu de Catalunya”, 13 VIII 1914, s. 6.

¹⁹ Korespondencja Feliksa Jasińskiego, Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. 633/51.

²⁰ Ibidem.

²¹ J. Dmochowska, *W kręgu Pankiewicza*, Kraków 1963, s. 113.

WAĆLAW ZAWADOWSKI, WŁADYSŁAW JAHL
I MOJŻESZ KISLING W SAGUNTO

Kilku malarzy z zaboru austriackiego, którzy po wybuchu wojny zmuszeni byli opuścić Francję, osiadło w Sagunto w pobliżu Walencji. Artur Rubinstein, opisując spotkanie z nimi, podawał, że znał ich z Polski i z Paryża²². Do grupy tych artystów należeli Waćław Zawadowski, Władysław Jahl i prawdopodobnie Mojżesz Kisling.

Gdy wybuchła wojna, Zawadowski przebywał w Beaucaire. Podobnie jak Władysław Jahl, został uznany za szpiega i osadzony w więzieniu w Nîmes. „Przeszliśmy trochę kiepskich chwil, ostatecznie naszą niewinność udowodniono i wysłano nas do Barcelony”²³ – pisał Zawadowski do brata Witolda. Zawadowski i Jahl mieszkali przez jakiś czas w Barcelonie, następnie przenieśli się do Sagunto. W bliżej nieznanym okolicznościach w 1915 roku Zawadowski wziął udział w wystawie w oddalonej o kilkanaście kilometrów od Sagunto Walencji²⁴. Być może znalazły się na niej obrazy powstałe w Sagunto – *Dachy w Sagunto*, *Mieszkaniec Sagunto*, *Zaulek w Sagunto*²⁵.

Kiedy Waćław Zawadowski znalazł się w Hiszpanii, miał za sobą studia malarskie na krakowskiej akademii pod okiem Pankiewicza, gdzie był bardzo dobrze oceniany²⁶, i dwa lata nauki w Paryżu. Wykształcenie artystyczne Władysława Jahla było dużo słabsze. We Lwowie Jahl studiował prawo, w Krakowie – historię sztuki. Dopiero w Paryżu uczęszczał do Académie de la Grande Chaumière. Dwa obrazy zatytułowane *Las valencianitas*²⁷ wskazują jednak, że okres spędzony w Sagunto (i w pobliskiej Walencji) Władysław Jahl wykorzystywał na pracę twórczą. Od 1917 roku rozwijał swoje umiejętności pod okiem Józefa Pankiewicza w Madrycie.

---

²² A. Rubinstein, *Moje młode lata*, Kraków 1986, s. 538.

²³ Patrz karta pocztowa z Sagunto do Witolda Zawadowskiego, reprodukowana w: *Jan Waćław Zawadowski*, katalog wystawy, Galeria Sztuki Współczesnej Zachęta, Warszawa 2000, s. 29.

²⁴ Informacja o wystawie w Walencji w 1915 roku pojawia się w notach biograficznych artysty, jednak w prasie hiszpańskiej z tamtego okresu nie znalazły się żadne wzmianki na temat tej wystawy.

²⁵ *Exposición de los pintores polacos. Władysław Jahl, Józef Pankiewicz, Mne. Wanda Pankiewicz (pinturas y tapicerías), Waćław Zawadowski. Patio del ministerio de Estado*, desde el 5 al 21 de abril de 1918, Patio del Ministerio de Estado, Plaza de Santa Cruz, Madrid; nr kat. 105,106, 129, 139.

²⁶ Zawadowski otrzymywał bardzo dobre i celujące oceny oraz wyróżnienia. Zob. Księga świadectw uczniów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie za lata: 1910/11, 1911/12, 1912/13, Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

²⁷ *Exposición de los pintores polacos....*, nr kat. 18, 19.

Jednym z artystów, których Rubinstein spotkał w Walencji, mógł być Mojżesz Kisling. Gdy wybuchła wojna, Kisling przebywał w Holandii. Przez Londyn wrócił do Paryża i wraz z Szymonem Mondszejnem zaciągnął się do legii cudzoziemskiej. Został ranny w bitwie pod Carency, gdy powrócił do zdrowia, wyjechał do Hiszpanii. Przez kilka tygodni mieszkał u Wacława Zawadowskiego w Sagunto, odwiedził również Madryt i Toledo²⁸. Z tego okresu zachowały się dwa pejzaże z Sagunto, scena rodzajowa w kawiarni oraz scena corridy²⁹.

POLSKA KOLONIA ARTYSTYCZNO-LITERACKA W MADRYCIE

Pankiewiczowie mieszkali w stolicy Hiszpanii od końca października 1914 roku do marca 1919 roku³⁰. Będąc już we Francji, Pankiewicz pisał do Feliksa Jasieńskiego: „Od początku wojny do 22 marca b.r. byliśmy w Hiszpanii, prawie bez przerwy w Madrycie”³¹. Grupa Polaków w stolicy Hiszpanii w tym okresie była dość liczna. W Madrycie znalazł schronienie Eugeniusz Frankowski, etnograf z Krakowa, który krótko po zamachu w Sarajewie chciał udać się do Maroka. Frankowski zamierzał zbadać zasięg kultury Maurów na Półwyspie Iberyjskim³². Wojna zatrzymała go w Hiszpanii, gdzie działał na polu naukowym i polityczno-społecznym. Razem z Pankiewiczem i Zdzisławem Milnerem na początku grudnia 1918 roku powołali do życia Agencję Prasy Polskiej w Hiszpanii.

Gdy wybuchła wojna, Tadeusz Peiper został zatrzymany we Francji i osadzony w obozie dla cudzoziemców w Bordeaux³³. Gdy został zwolniony, podobnie jak Zawadowski i Władysław Jahl, znalazł schronienie w neutralnej Hiszpanii. Peiper współpracował z hiszpańskimi dziennikami „El Sol” i „La Publicidad”.

---

²⁸ A. Prędski, *Malarze polscy we Francji. Rozmowy z prof. Pankiewiczem, Kislingiem i Menkesem*, „Wiadomości Literackie” 1926, nr 46, s. 1.

²⁹ J. Malinowski, B. Brus-Malinowska, *W kręgu École de Paris: malarze żydowscy z Polski*, Warszawa 2007, s. 104 i n.

³⁰ 29 października Józef Pankiewicz wpisał się do księgi kopistów w Prado. Zob. *Libro de copistas correspondiente a los años 1914–1918*, Registro de copistas correspondiente a los años 1914 a 1918, Archivo Museo Nacional del Prado, L:40/Legajo 14.18.

³¹ Korespondencja Feliksa Jasieńskiego, Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. 633/51.

³² R. Tomicki, *Iberica Francowsciana. Działalność Eugeniusza Frankowskiego na rzecz sprawy polskiej, Madryt 1918–19*, [w:] *Czas zmiany, czas trwania. Studia etnologiczne*, red. J. Kowalska, S. Szykiewicz, R. Tomicki, Warszawa 2003, s. 299–320; patrz również: idem, *Iberica Francowsciana. Przyczynki do zainteresowań Eugeniusza Frankowskiego baskijską kulturą ludową*, „Etnografia Polska” 2004, t. 44, z. 1–2, s. 15–37.

³³ B. Lentas, op. cit., s. 8.

Pobyt na Półwyspie Iberyjskim zaowocował jego przekładem na język hiszpański fragmentu *Chłopów* Władysława Reymonta.

W Madrycie przebywali wspomniany już Zdzisław Milner – romanista i tłumacz, początkujący poeta Janusz Herlain z żoną, ksiądz Józef Borodycz. Na Plaza Mayor przez dłuższy czas mieszkała Wanda Lachowska, polska śpiewaczka zatrudniona w madryckiej operze narodowej. Lachowska, podobnie jak Artur Rubinstein, lata wojny spędziła na Półwyspie Iberyjskim, dając koncerty w wielu hiszpańskich miastach³⁴.

Polacy spotykali się u konsula francuskiego Mariusa André, którego żona była Polką, a córki chętnie kultywowały polskie tradycje – raz w miesiącu w domu Józefa i Milady Schindlerów przy Plaza de Oriente, gdzie przychodzili artyści i intelektualiści (Milada Schindlerowa zajmowała się malarstwem), oraz w madryckich kawiarniach.

Polacy odwiedzali również pobliskie miasta: „Kiedyś pojechaliśmy do Escorialu, żeby zobaczyć bardzo pięknego Tycjana i dwa obrazy El Greco. Jeździliśmy również do Toledo, które było cichym miasteczkiem, bez turystów”³⁵ – pisał Wacław Zawadowski. Pankiewiczowie wyjeżdżali do San Rafael, o czym świadczą zachowane rysunki i płótna Pankiewicza oraz fotografie³⁶.

HISZPAŃSCY KRYTYCY WOBEC POLSKIEJ SZTUKI – WYSTAWA W MINISTERIO DE ESTADO

Na początku kwietnia 1918 roku w patio Ministerio de Estado odbyła się wystawa polskich artystów. Wstęp do katalogu, który był jednocześnie manifestem programowym Polaków, napisał Marian Paszkiewicz. Omówienia wystawy znalazły się we wszystkich najważniejszych hiszpańskich gazetach³⁷. Uwagę zwraca recenzja José Francésa w „El año artístico”³⁸. Francés był cennionym krytykiem, członkiem Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych. Lata 1900–1910 to okres kształtowania się jego zainteresowań i postaw jako kryty-

---

³⁴ W archiwum Olgi Boznańskiej zachowało się kilkanaście kart pocztowych od Wandy Lachowskiej, w których Lachowska opisuje odwiedzane miasta i zabytki hiszpańskie; Archiwum Olgi Boznańskiej, Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. 1062.

³⁵ List Wacława Zawadowskiego do Stanisława Jaworskiego, opublikowany przez Lentas. Zob. B. Lentas, op. cit., s. 27.

³⁶ Reprodukowane w: *Józef Pankiewicz (1866–1940): życie i dzieło. Artyście w 140. rocznicę urodzin*, katalog wystawy, 9 stycznia–26 marca 2006, Muzeum Narodowe w Warszawie, s. LIV.

³⁷ „El Sol”, „Cervantes”, „España”, „Heraldo de Madrid”, „Imparcial”, „El Liberal”, „El año artístico”, „La Nación”.

³⁸ J. Frances, *Una exposicion de pintores polacos*, „El año artístico” 1918, s. 117–122.

ka sztuki i literatury; publikował od 1902 roku³⁹. Związany ze środowiskiem zachowawczym, José Francés ostro skrytykował wystawę Polaków. W swojej recenzji przywoływał najważniejsze fragmenty manifestu:

Próby nowej perspektywy i abstrakcyjnej stylizacji rzeczywistości, oczyszczenie koloru w kierunku jego znaczenia przestrzennego lub przywołanie jedynie kolorystyki kształtu są próbami wyzwolenia całej sztuki od jej fałszywej misji przekazywania anegdoty, powtarzania, odbijania. Rytmizowanie powierzchni do maksimum ich plastycznego życia, szukanie tylko i wyłącznie dekoracyjnych właściwości elementów malarskich [...]. Wolny od jakichkolwiek znaczeń opisujących i oczyszczony z walorów światłocienia [...] kolor staje się w nowym malarstwie elementem najważniejszym w konstrukcji plastycznej przestrzeni⁴⁰.

Francés podawał, że manifest nie ma potwierdzenia w obrazach polskich artystów. „Gdzie jest ta nowa perspektywa, rytmizowanie przestrzeni? – pisał. – Obrazy są naprawdę brzydkie, w złym guście, bez szlachetnych linii, ani miłych połączeń kolorów”⁴¹. Nieco łagodniej potraktował Polaków autor recenzji, która ukazała się w „El Liberal”: „[...] dają piękne hasła, nawet jeśli tworzą tylko barwne notatki, niektóre sympatyczne”⁴². Zarzucał poza tym polskimi artystom, że „gardzą rysunkiem, z nieodwracalną szkodą dla kształtów, bez troski o żadną ludzką cechę w swoich przedstawieniach”⁴³. W „Cervantesie” czytamy: „[artyści wystawiający w Ministerio de Estado] niszczą, ale nie tworzą. Niszczenie, które prowadzi do stworzenia, jest dopuszczalną zasadą, ale niszczenie po to, żeby nie mieć nic tylko chaos, jest teorią absurdalną”⁴⁴. Jedyną pochlebną opinię zamieścił dziennik „El Sol”. Francisco Alcantara pisał: „[wystawa] jest miłą niespodzianką w zastoju naszej estetyki i techniki malarskiej [...]. Nowe światło, nowy kolor dotknęły sedna naszej pasywnej estetyki, wykorzystajmy ten kierunek i naukę”⁴⁵.

Z dzieł Józefa Pankiewicza w Ministerio de Estado znalazły się portret kobiecy, pejzaże z San Rafael, widoki ulic, martwe natury i kwiaty oraz rysunki (akty męskie i kobiece). Z obrazów tych do dziś zachowały się: *Na tarasie*

³⁹ M. Villalba Salvador, *El crítico de arte José Francés. Una aproximación su figura y su obra crítica*, „Goya. Revista de arte” 2001, n° 285, s. 369.

⁴⁰ „El año artístico” 1918, s. 119.

⁴¹ Ibidem

⁴² *La exposición de artistas polacos*, „El Liberal”, 10 IV 1918, s. 3.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ *Actualidad artística. Los pintores polacos*, „Cervantes. Revista Hispano-Americana”, V 1918, s. 124 i n.

⁴⁵ F. Alcantara, *La vida artística. Exposición de los pintores polacos – Sus obras i su programa – En el Ministerio de Estado*, „El Sol”, 14 IV 1918, s. 6.

(1915–1916), *Taras w Madrycie* (1917), *Ulica w Madrycie* (1916–1918), *Martwa natura* (1916–1918), *Pejzaż z San Rafael I* (1915–1916), *Pejzaż z San Rafael II* (1915–1916).

Władysław Jahl pokazał łącznie 39 prac, w tym *Damę w cynobrze*, *Balkon*, *Trzech mężczyzn*, *Przechadzkę*, kompozycje figuralne i rysunki. Waław Zawadowski – portret Mariana Paszkiewicza⁴⁶ (znany z czarno-białej reprodukcji), martwe natury, pejzaże i rysunki. Na wystawie w Ministerio de Estado znalazły się też tapiserie, pejzaże i martwe natury Wandy Pankiewicz. Ozdobne tkaniny Pankiewiczowej były najlepiej oceniane przez krytykę. Autorka doczekała się osobnej wzmianki w prasie. Pod koniec maja 1918 roku w „El Sol” ukazał się artykuł na temat działalności kobiet w okresie wojny⁴⁷. Autorka tekstu, Beatriz Galindo, podaje, że Pankiewiczowa odniosła duży sukces dzięki swym oryginalnym projektom.

Artystyczne poszukiwania Polaków najczęściej łączono z synchronizmem i z twórczością Amerykanów – Morgana Russela oraz Stantona MacDonalda-Wrighta. Założenia synchronizmu zbliżone były do orfizmu, reprezentowanego przez Roberta i Sonię Delaunayów⁴⁸. W żadnej z recenzji nie pada jednak nazwisko Delaunaya, którego wpływ na Pankiewicza był bardziej prawdopodobny niż wpływ amerykańskich artystów, gdyż ich prace przed wybuchem wojny były pokazywane w Paryżu tylko raz.

Sonia i Robert Delaunayowie mieszkali w Madrycie na przełomie 1914 i 1915 roku i od 1918 do początku lat dwudziestych. Ich obecność w stolicy była, przynajmniej przez prasę, prawie niezauważona. W okresie pierwszej wojny światowej nie istniało na Półwyspie Iberyjskim kolekcjonerstwo przygotowane na tak innowacyjne obrazy, jakie malowali Delaunayowie⁴⁹. Płótna Pankiewicza, Zawadowskiego czy Jahla powstałe w Madrycie również nie znalazły nabywców. Już z Francji Pankiewicz pisał do Feliksa Jasieńskiego: „Egzystencja [w Madrycie] była często ciężka i przykra [...]. Malowałem jednak, a że obrazów w Hiszpanii sprzedać nie można, więc je pewnie Pan zobaczy, jak wrócę do kraju”⁵⁰.

Niektóre z prac wystawionych w Ministerio de Estado rozpoznajemy w katalogach późniejszych wystaw we Francji – na Salonie Jesiennym w 1919 roku (*Portret* oraz *Balkon* Władysława Jahla, *Kobieta na tarasie* Józefa Pankiewicza, tapiserie Wandy Pankiewicz) czy Salonie Niezależnych w 1926 roku

⁴⁶ J. de Encima, *Los pintores polacos*, „España”, 25 IV 1918, s. 6.

⁴⁷ B. Galindo, *El trabajo de la mujer y la guerra*, „El Sol”, 29 V 1918, s. 2.

⁴⁸ *Synchronizm*, [w:] *Słownik Terminologiczny Sztuk Pięknych*, Warszawa 2003, s. 398.

⁴⁹ S. Cendan, *Sonia Delaunay & Alfar: pasajes de una relacion singular*, „Abrente” 2010–2011, n° 42–43, s. 407 i n.

⁵⁰ Korespondencja Feliksa Jasieńskiego, Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. 633/51.

(portret Mariana Paszkiewicza pędzla Zawadowskiego). Z obrazów wystawionych w Madrycie w kwietniu 1918 roku tylko obrazy Pankiewicza i niektóre projekty tapiserii Wandy Pankiewicz zachowały się do dziś.

WŁADYSŁAW JAHL I MARIAN PASZKIEWICZ A HISZPAŃSKA AWANGARDA

Niewiele wiemy na temat działalności artystycznej i teoretycznej Władysława Jahla i Mariana Paszkiewicza przed 1914 rokiem. Podczas studiów w Krakowie Jahl zainteresował się drzeworytami japońskimi z kolekcji Feliksa Mangghi Jasińskiego⁵¹. Być może to pierwsze zetknięcie z drzeworytem sprawiło, że do końca życia artysta uprawiał grafikę. W 1912 roku wyjechał do Paryża, gdzie studiował w Académie de la Grande Chaumière⁵². Gdy wybuchła wojna, został zatrzymany pod zarzutem szpiegostwa i ostatecznie znalazł się w Barcelonie.

Marian Paszkiewicz zajmował się filozofią i teorią sztuki. Przed wybuchem I wojny światowej dawał odczyty na temat malarstwa współczesnego na spotkaniach organizowanych przez Towarzystwo Artystów Polskich w Paryżu⁵³, ale dopiero w Hiszpanii jego działalność krytyczno-literacka miała szansę się rozwinąć.

Jahl i Paszkiewicz związani byli ze środowiskiem ultraistów i na stałe wpisali się w historię awangardy stolicy Hiszpanii. Wystawa w Ministerio de Estado była pierwszym większym przedsięwzięciem, w którym wzięli udział w Madrycie. Z okazji wystawy Paszkiewicz wygłosił w Ateneo odczyt na temat tradycyjnego i nowoczesnego malarstwa⁵⁴. Ateneo, założone w 1835 roku, miało na celu szerzenie wiedzy na polu nauki, literatury i sztuki⁵⁵. Pierwszy odczyt Paszkiewicza w Ateneo dotyczył malarstwa polskiego (*La pintura polaca*) i odbył się w 1917 roku. Waclaw Zawadowski wspominał po latach: „[Paszkiewicz] zyskał wielką sławę w Hiszpanii i wywierał przez szereg lat wpływy na młodych artystów. Często dawał konferencje w Ateneum, na które chodził cały intelektualny Madryt”⁵⁶.

---

⁵¹ W archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie zachowało się kilka listów Władysława Jahla do Feliksa Jasińskiego z prośbą o zgodę na „przewertowanie” japońszczyzny z kolekcji Jasińskiego.

⁵² Jahl, *Władysław Adam Alojzy*, [w:] *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, t. 2, F–K, red. K. Dopierała, Toruń 2003, s. 272.

⁵³ E. Bobrowska-Jakubowska, *Artyści polscy we Francji w latach 1890–1918. Wspólnoty i indywidualności*, Warszawa 2004, s. 114–115.

⁵⁴ *Paszkiewicz, Marian*, [w:] J. M. Bonet, op. cit., s. 467–468; zapowiedź „konferencji” znalazła się w „El Sol” z 30 kwietnia 1918, s. 2.

⁵⁵ Á. Ribagorda, op. cit., s. 50 i n.

⁵⁶ Listy Waclawa Zawadowskiego do Władysława Jaworskiego opublikowane przez Beatę Lentas.

Marian Paszkiewicz związany był z czołowymi pismami awangardowymi w tamtym okresie – „Alfar”, „Revista de Occidente” i „Ultra”, z którą współpracował również Władysław Jahl. „Ultra” wydawana była w Madrycie od stycznia 1921 do marca 1922 roku. Jahl był jednym z trzech głównych ilustratorów pisma, zaprojektował 11 z 24 jego okładek.

* * *

Losy polskich artystów w Hiszpanii w latach pierwszej wojny światowej były bardzo różne. Józef Pankiewicz przybył do Barcelony jako znany malarz, profesor krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Władysław Jahl i Marian Paszkiewicz dopiero w Hiszpanii ukształtowali swoje zainteresowania artystyczne i literackie, wpisując się na stałe w dzieje hiszpańskiej awangardy. Waław Zawadowski często powracał do okresu spędzonego w Hiszpanii, recytując Cervantesa i wspominając spotkania w madryckich kawiarniach. Polacy próbowali zaistnieć w kręgach artystycznych stolicy Hiszpanii, nawet jeśli ich nowatorskie rozwiązania plastyczne nie zawsze spotykały się ze zrozumieniem krytyki. Ich starania przeszły do historii we wspomnieniach Rafaela Albertiego, José Bello Lasierry, Juana Ramóna Jiménez czy Salvadora Dalego.

BARCELONA, SAGUNTO, MADRID – TRACKS OF POLISH ARTISTS IN SPAIN DURING THE FIRST WORLD WAR

In the course of this article, I would like to present the artistic and literary activity of a group of Poles, who after the outbreak of The First World War sought refuge in Spain. The leading figure among them was Józef Pankiewicz, who crossed the French-Spanish border with his wife in August 1914. Initially, Mr and Mrs Pankiewicz stayed in Barcelona, but they soon moved to the Spanish capital. In Madrid they were joined by other artists such as: Waław Zawadowski, and Władysław Jahl with his wife Łucja, art critic and philosopher Marian Paszkiewicz, ethnographer Eugeniusz Frankowski, poet Tadeusz Peiper, Romanist and translator Zdzisław Milner, poet Janusz Herlain and priest Józef Borodzicz. Polish singer, Wanda Lachowska was employed at the Madrid Opera, and pianist Arthur Rubinstein triumphed on the stages of Barcelona, Madrid and San Sebastian.

The presence of the Poles was clearly felt in the intellectual circles of the Spanish capital. In the press from this period references can be found to the research conducted by Frankowski, performances given by Lachowska and Rubinstein and Paszkiewicz's

lectures on art. However, the most important artistic enterprise of the Poles was an exhibition, organized in April 1918 in the Ministerio de Estado. It was the first time Polish art was shown in the Spanish capital.

KEYWORDS

Spain, Józef Pankiewicz, Waclaw Zawadowski, Władysław Jahl, Marian Paszkiewicz, Madrid, exhibition of polish art in Spain, ultraism

BIBLIOGRAFIA

PRASA

1. *Actualidad artistica. Los pintores polacos*, „Cervantes. Revista Hispano-Americana”, V 1918, s. 124.
2. Alcantara F., *La vida artística. Exposición de los pintores polacos – Sus obras i su programa – En el Ministerio de Estado*, „El Sol”, 14 IV 1918, s. 6.
3. de Encina J., *Los pintores polacos*, „España”, 25 IV 1918, s. 6.
4. Galindo B., *El trabajo de la mujer y la guerra*, „El Sol”, 29 V 1918, s. 2.
5. *La exposición de artistas polacos*, „El Liberal”, 10 IV 1918, s. 3.
6. Prędko A., *Malarze polscy we Francji. Rozmowy z prof. Pankiewiczem, Kislingiem i Menkesem*, „Wiadomości Literackie” 1926, nr 46, s. 1.

OPRACOWANIA

1. *Barcelona and Modernity: Picasso, Gaudí, Miró, Dalí*, 15 October 2006 – 7 January 2007, Cleveland Museum of Art.
2. Bobrowska-Jakubowska E., *Artyści polscy we Francji w latach 1890–1918. Wspólnoty i indywidualności*, Warszawa 2004.
3. Bonet J. M., *Diccionario de las vanguardias en España 1907–1936*, Madrid 1995.
4. Cendan S., *Sonia Delaunay & Alfar: pasajes de una relacion singular*, „Abrente” 2010–2011, no 42–43, 2010-2011.
5. Dmochowska J., *W kręgu Pankiewicza*, Kraków 1963.
6. *El Ultraismo y las artes plásticas*, 27 junio–8 septiembre 1996, IVAM Centre Julio González, Valencia.
7. *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, t. 2, F–K, red. K. Dopierała, Toruń 2003.
8. *Exposición de los pintores polacos. Władysław Jahl, Józef Pankiewicz, Mne. Wanda Pankiewicz (pinturas y tapicerías), Waclaw Zawadowski*, desde el 5 al 21 de abril de 1918, Patio del ministerio de Estado, Plaza de Santa Cruz, Madrid 1918.
9. Harris D., *Squared Horizons: the Hybridisation of the Avant-Garde in Spain*, [w:] *The Spanish Avant-Garde*, Manchester 1995.
10. *Jan Waclaw Zawadowski*, katalog wystawy, Galeria Sztuki Współczesnej Zachęta, Warszawa 2000.
11. Lentas B., *Tadeusz Peiper w Hiszpanii*, Gdańsk 2000.

12. Malinowski J., Brus-Malinowska B., *W kręgu École de Paris: malarze żydowscy z Polski*, Warszawa 2007.
13. *MNAC Museu Nacional d'Art de Catalunya. Guide*, Barcelona 2008.
14. *Novocentismo y Vanguardia (1910–1936) en la colección del Museo de Bellas Artes de Bilbao*, 2 marzo–24 mayo 2006, Museo de Bellas Artes de Bilbao.
15. *Józef Pankiewicz (1866–1940): życie i dzieło. Artyście w 140. rocznicę urodzin*, katalog wystawy, 9 stycznia–26 marca 2006, Muzeum Narodowe w Warszawie.
16. Ribagorda Á., *Caminos de la modernidad. Espacios e instituciones culturales de la Edad de Plata (1989–1936)*, Madrid 2009.
17. Rubinstein A., *Moje młode lata*, Kraków 1986.
18. Rousseau P., *La aventura simultánea. Sonia y Robert Delaunay en Barcelona*, Barcelona 1995.
19. Vidal i Oliveras J., *Josep Dalmau. El primer marxant de Joan Miró*, [w:] *Miró, Dalmau, Gasch: l'aventura per l'art modern, 1918–1937*, 8 junio – 18 julio 1993, Centre d'Art Santa Mònica, Barcelona.
20. Villalba Salvador M., *El crítico de arte José Francés. Una aproximación su figura y su obra crítica*, „Goya” 2001, n° 285.
21. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. IV, Warszawa 2003.
22. Tomicki R., *Iberica Francowsciana. Działalność Eugeniusza Frankowskiego na rzecz sprawy polskiej, Madryt 1918–19*, [w:] *Czas zmiany, czas trwania. Studia etnologiczne*, red. J. Kowalska, S. Szykiewicz, R. Tomicki, Warszawa 2003, s. 299–320.
23. Tomicki R., *Iberica Francowsciana. Przyczynki do zainteresowań Eugeniusza Frankowskiego baskijską kulturą ludową*, „Etnografia Polska” 2004, t. 44, z. 1–2, s. 15–37.
24. Quintana E., Palka E., *Jahl y Paszkiewicz en 'Vltra' (1921–1922). Dos Polacos en el nacimiento de la vanguardia española*, „RILCE” 1995, Vol. 11, No. 1, 1995, s. 120–138.
25. Wachowiak M., *Epoka czystego koloru: twórczość Józefa Pankiewicza w latach 1914–1919*, [w:] *Sztuka lat 1905–1923. Malarstwo – rzeźba – grafika – krytyka artystyczna*, red. M. Geron, J. Malinowski, Toruń, 2006, s. 69–75.